

OPMERKINGEN OVER *OPHRYS SANTONICA*, EEN LAATBLOEIENDE SOORT IN ZUID-FRANKRIJK

Hans DEKKER

Summary

Near Rouillac (Cognac, SW-France), the author visited localities with flowering *Ophrys santonica*. He confirms the characteristics as described by H. van Looken (2000) and Guérin (1995) and even adds a few other properties. He debates the proposition by Delforge (2000) that *Ophrys philippeï* is synonymous with *O. santonica*.

Zusammenfassung

Der Autor hat in der Nähe von Rouillac (Cognac, SW-Frankreich) einige Standorte von *Ophrys santonica* besucht. Er bestätigt die Merkmale, die H. van Looken (2000) und Guérin (1995) beschreiben und fügt einige hinzu. Er bestreitet die Auffassung von Delforge (2000), dass *Ophrys philippeï* synonym mit *O. santonica* sei.

In *Eurorchis* 12 (2000) is een artikel van Herman van Looken opgenomen over de recente ontdekking van *Ophrys santonica* in Aveyron en Hérault (F). In *Les Naturalistes belges* beweert Delforge (2000) dat *O. santonica* een synoniem is van *O. philippeï* Grenier (welke naam door Delforge is gecorrigeerd tot *O. philippeï*). Onlangs publiceerde Van Looken (2001) wederom een artikel over *O. santonica*. In dit artikel verklaart hij de ware status van *O. philippeï* en de positie van dit taxon ten opzichte van *O. santonica*. Tijdens een reis in juli 1999 hebben wij *O. santonica* gevonden en wel op drie vindplaatsen in het departement Charente. In dit artikel geef ik onze ervaringen met *O. santonica* weer en plaats ik kanttekeningen bij de mening van Delforge en plaats deze tegenover de recente informatie van Van Looken.

Opmars van laat-bloeiende soorten

O. santonica is een zeer laat bloeiende orchideeënsoort die in de negentiger jaren is beschreven uit het departement Charente in Zuidwest Frankrijk (Matthé, J.M. en F. Melki 1994a en 1994b). De vondst van deze nieuwe soort past in de trend van de laatste decennia waarin meer laat-bloeiende *Ophrys*soorten zijn ontdekt. Voorbeelden zijn :

O. elatior (Oost-Frankrijk, Zuid-Duitsland, West-Zwitserland en Noord- en Midden-Italië), juni-augustus

O. majellensis (Midden-Italië), juni-juli

- O. tetraloniae* (Slovenië, Kroatië, Italië?, Hongarije?), juni
O. conradiae (Corsica, Sardinië), mei-juli
O. santonica (Zuidwest-Frankrijk), juni-augustus
O. argensonensis (Zuidwest-Frankrijk), juni-juli

Mogelijk hangt de verrassende ontdekking van deze laat-bloeiende soorten samen met het beter onderzoeken van geschikte terreinen buiten de normale bloeitijden. Zodoende is het in theorie mogelijk dat er op andere plaatsen nog meer waarnemingen bekend worden van de bovengenoemde soorten, of dat er nog nieuwe soorten gevonden worden. Overigens zijn er ook van *O. fusca* s.l. vormen bekend die laat bloeien (mei-juni), maar geen van die vormen bloeit tot ver in zomer. Het gaat dus bij de echte zomerbloeiërs in alle gevallen om de complexen van *O. holoserica-scolopax* en *sphegodes*.

Een bezoek aan de locus classicus van *O. santonica*

In 1999 verbleven mijn gezin en ik in het begin van de maand juli in de omgeving van Rouillac, vlak bij Cognac in Zuidwest-Frankrijk. Daar wilde ik van de gelegenheid gebruik maken om te zoeken naar *O. santonica*. Uit de literatuur wist ik ongeveer waar de locus classicus zich van deze soort bevond, namelijk in de omgeving van het Romeinse amfitheater van Les Bouchauds even ten oosten van Rouillac. Ten tijde van ons bezoek was het zeer heet. Dat goede weer duurde al enige tijd, waardoor de vegetatie sterk verdord was. Bloeiende planten waren erg schaars. Na enig zoekwerk vonden we een kalkgrasland, waar ongetwijfeld veel orchideeën hadden gebloeid. De bloeistengels van heel wat soorten waren nog goed zichtbaar, maar we vonden niet één bloeiend exemplaar. Zelfs alle wespenorchissen waren al uitgebloeid. De kans om nog enkele exemplaren van *O. santonica* te vinden schatten we niet groot in. Toch lukte het ons enkele exemplaren te vinden met nog identificeerbare laatste bloemen. Mooi waren de planten echter allerm minst meer. Enigszins teleurgesteld keerden we terug naar de camping. Ik had het adres meegenomen van Jean-Claude Guérin, van wie ik enkele andere summierse verwijzingen had gekregen van vindplaatsen van zowel *O. santonica* als *O. argensonensis*. Van hem kreeg ik de naam door van een apotheker in de omgeving, die ik de volgende dag met een vroeg bezoek verraste. Deze kenner van de inheemse flora vertelde dat de bloeitijd van alle plantensoorten 14 tot 30 dagen te vroeg was. Het warme en droge voorjaars- en zomerweer was daar debet aan. De eerste planten van *O. santonica* hadden al midden juni gebloeid. Hij vertelde dat ook op de bij hem bekende groeiplaatsen vrijwel geen bloeiende planten meer te vinden waren. Hij gaf mij een vindplaats aan waar ik nog een kleine kans had bloeiende planten te vinden. En inderdaad hadden we geluk. Op een klein grasland langs een spoorbaan vond ik enkele planten met nog enige bloemen. Niet meer echt mooi, maar goed te determineren. Met dat resultaat ging ik in de omgeving verder kijken en vond op een ander stuk grasland tot mijn verbazing vele tientallen planten in volle bloei temidden van talrijke uitgebloeide exemplaren. Een zeer merkwaardig gezicht: prachtig bloeiende Ophrysplanten temidden van niets anders dan dor, vergeeld gras.

Kenmerken van *O. santonica*

Van Looken geeft in zijn artikelen (2000, 2001) een uitgebreide beschrijving van de uiterlijke kenmerken van de soort. In *Orchidées de Poitou-Charentes et Vendée* van Guérin et al. (1995) worden de volgende kenmerken als het belangrijkste beschouwd:

Habitus:	slank
Bloemen:	zeer klein
Lip:	sterk gewelfd, bolvormig
Bladeren:	tijdens de bloei grotendeels verdwenen
Bloeitijd:	extreem laat

Onze eigen waarnemingen konden deze kenmerken alle bevestigen. Alhoewel er behoorlijk wat planten klein van stuk waren, maakten ze een slanke, tere indruk. Dat werd voornamelijk veroorzaakt door de kleine bloemen aan het ranke stengeltje. Deze planten waren niet hoger dan ongeveer 15 cm; ze stonden in de volle zon onder zeer droge omstandigheden. Daarentegen waren de planten die wat meer beschutting hadden of die in minder droge omstandigheden groeiden, veel langer, tot wel 50 cm aan toe. Deze planten hadden ook meer bloemen en veel grotere tussenruimten tussen de bloemen. De bloemen waren zonder uitzondering zeer klein. De lip was tot maximaal 9 mm lang. We hebben geen grootbloemige exemplaren gevonden. De lip was inderdaad sterk gewelfd en soms vrijwel bolrond. Deze ronding is veel sterker ontwikkeld dan bij *O. scolopax*, waarbij de lip een meer langwerpige indruk maakt. De zijlobben van *O. santonica* waren veel korter, breder en stomper dan bij *O. scolopax*.

De bladeren waren in veel gevallen vrijwel verdord, maar er waren ook nog wel exemplaren met een groen rozet. Naast de kenmerken uit Guérin et al. (1995) vielen ons nog enkele andere kenmerken op. De lip was vaak voorzien van een gele rand die soms vrij breed was en daardoor duidelijk zichtbaar. De tekening op de lip is erg eenvoudig en wat minder gecompliceerd dan bij *O. scolopax*. De lip lijkt soms erg slank, doordat de kleine zijlobben sterk zijn teruggeslagen. Daarin lijken deze planten wel wat op *O. sphegifera*. Aan de andere kant waren er ook vrij veel planten met een zeer korte, bolle lip die met geen enkele andere soort is te vergelijken. De middelste sepaal hangt bij de meerderheid van de planten duidelijk over het zuiltje heen, mogelijk - zoals Van Looken (2000) aangeeft - tegen de hitte van de zon. De sepalen lopen in kleur uiteen van helderwit tot donkerroze en ze zijn alle voorzien van een groene nervus. De petalen hebben een merkwaardige vorm. Aan de basis zijn ze breed, maar ze versmallen abrupt en lopen al snel uit in een vrij scherpe punt.

Verspreiding, klimaat en standplaatsen

O. santonica komt volgens de kennis die we nu hebben, in drie departementen in Zuidwest-Frankrijk voor, n.l. Charente, Charente-Maritime en Deux-Sèvres. Daarbij komen nu ook de departementen Aveyron en Hérault. Inmiddels zijn mogelijk ook in andere delen van Frankrijk planten gevonden die gelijkenis vertonen met *O. santonica* (Delforge 2000).

Boven links: *Ophrys santonica* (Tuzie, 19-7-1999)

Boven rechts: *Ophrys santonica*, afwijkende bloem met eenvoudige tekening en brede, gele rand. Dit type komt verspreid in de populatie bij Tuzie voor (20-7-1999)

Pag. 79 boven: Biotoop van *Ophrys santonica* bij Tuzie (19-7-1999)

Pag. 79 onder: Karakteristiek landschap in de Charente: mooi, maar weinig ruimte voor natuurgebieden (Rouillac, 18-7-1999)

In de eerste drie departementen zijn tegenwoordig al meer dan tien vindplaatsen met tussen enkele en meer dan 150 exemplaren per jaar. De aantallen wisselen net als bij veel andere soorten sterk van jaar tot jaar. Dat heeft o.m. te maken met klimatologische omstandigheden zoals neerslaghoeveelheden of extreem hoge temperaturen. De Charente heeft een merkwaardig klimaat, ten dele vergelijkbaar met oostelijk Zuid-Frankrijk. De zee is verantwoordelijk voor een relatief hoge jaartemperatuur en een groot aantal uren zonneschijn. De Charente ligt precies tussen de 5- en 6-graden-isotherm in januari. Dat wil zeggen dat het in januari gemiddeld 5 à 6 °C is. Het aantal uren zon schommelt tussen 2000 en 2500 per jaar. Deze waarden zijn te vergelijken met die van de Provence in Zuid-Frankrijk. De neerslaghoeveelheden zijn met 600-800 mm per jaar vergelijkbaar met grote delen van Midden-Frankrijk en Nederland. Door het milde klimaat komen er in de regio heel wat bijzondere plantensoorten voor, waaronder een groot aantal orchideeënsoorten, zoals o.m. vier

Serapiassoorten en enkele bijzondere Ophryssoorten als *lutea*, *speculum*, *lupercalis*, *sulcata* en *passionis*.

De vindplaatsen van *O. santonica* liggen alle in het verspreidingsgebied van kalkafzettingen. Deze komen in het departement Charente veel voor. Het landschap van de Charente bestaat uit een door rivieren ingesneden laaggelegen kalkplateau. Op het golvende plateau wordt veel akkerbouw bedreven met zonnebloemenakkers, graan en wijnbouw (cognac!). Veeteelt vindt ook plaats, maar minder dan akkerbouw. Her en der verspreid liggen bosjes, ruige hoekjes en kleine kalkgraslandjes. De oppervlakten van de natuurgebiedjes zijn, voor zover wij dat kunnen beoordelen, nergens groot. De moderne landbouw heeft in recente perioden voor schaalvergroting gezorgd, waardoor veel kleinere landschapselementen zijn verdwenen. Toch is de omgeving van Cognac, Rouillac, Aigre en Mansle nog steeds aangenaam landelijk en groen. De gebiedjes waar orchideeën groeien, zijn dus ook behoorlijk klein. Behalve in kalkgraslanden en bossen komen orchideeën ook voor in weg- en spoorbermen, oude groeven en parken. *O. santonica* is tot dusver voornamelijk gevonden in kalkgraslanden en wegbermen. De kalkgraslanden die wij hebben gezien, lagen overwegend op flauwe hellingen, maar er waren ook volledig vlak gelegen terreinen. De gebiedjes die wij hebben bezocht behoorden overwegend tot xerofiele kalkgraslanden met een vaak zeer schaarse begroeiing op een sterk stenige bodem. Landschappelijk zijn vooral de jeneverbesstruiken die in dit vegetatietype groeien, van belang. Aan orchideeën hebben wij in de kalkgraslanden en zomen 11 nog identificeerbare soorten gevonden (*Anacamptis pyramidalis*, *Cephalanthera longifolia*, *C. rubra*, *Epipactis helleborine*, *E. muelleri*, *Himantoglossum hircinum*, *Gymnadenia conopsea* var. *densiflora*, *Limodorum abortivum*, *Neottia nidus-avis*, *Ophrys santonica*, *Platanthera bifolia*). Tevens waren er veel volledig uitgebloeide vertegenwoordigers van de geslachten *Ophrys* en *Orchis* te vinden, die echter niet meer eenduidig op naam te brengen waren. Vermoedelijk behoorden daar in ieder geval *Orchis simia* en *purpurea* en *Ophrys apifera* toe.

Andere geluiden

Delforge heeft in 2000 een uitgebreid artikel geschreven over *O. philippeï*. Deze soort is oorspronkelijk beschreven door Grenier in 1859 (*Recherches sur quelques orchidées des environs de Toulon*. Mém. Soc. Emul. Doubs, p. 11). De planten op de locus classicus zijn gevonden op 24 mei 1858 bij St. Mandrier (departement Var). Delforge komt tot de conclusie dat *O. philippeï* een prioritair synoniem is voor *O. santonica*. Delforge beweert dat hij planten als die van Grenier gevonden heeft op een aantal plaatsen in de departementen Var en Alpes-Maritimes. Van Looken (2001) geeft in zijn artikel echter duidelijk weer, dat *O. philippeï* een synoniem is voor *O. scolopax*, met alleen een lichte afwijking met betrekking tot de lip. Verder zijn de planten gelijk, evenals de bloeitijd. De bewering van Delforge, dat hij *O. santonica* reeds in de tachtiger jaren van de vorige eeuw in de Provence heeft gevonden wordt door Van Looken eveneens duidelijk weerlegd. De planten die daar groeien, zijn wat later bloeiende vormen van *O. scolopax* met een wat afwijkende lip. Zoals een ieder weet die intensief orchideeën bestudeert, loopt de bloeitijd van soorten zelfs op dezelfde standplaats uiteen. Zo vond ik op een vindplaats van *Dactylorhiza praetermissa* in hetzelfde jaar bloeiende planten van eind mei tot begin augustus. Aan beide uiteinden van de bloeitijd ging het

om maar enkele planten. De hoofdbloeitijd blijft daarmee midden juni - begin juli. Zo is het ook met *O. scolopax*. Ook bij deze soort strekt de bloeitijd zich uit over een vrij lange periode van eind maart tot diep in juni. Dat de laat bloeiende planten uit een populatie af en toe minimaal afwijken van het 'normale' uiterlijk van *O. scolopax*, wil nog niet zeggen dat er dan ook sprake is van een andere soort. Hooguit van enige hybridogene invloed van een verwante soort, zoals *O. holoserica*. Dit zijn echter speculaties die het inzicht in de grote natuurlijke variatie van het uiterlijk van orchideeënsoorten alleen maar vertroebelen en leiden tot het zinloos splitsen van soorten.

Van Looken heeft in beide artikelen helder aangetoond dat *O. santonica* een echte soort is. Ik heb dat tijdens mijn eigen veldwerk ook geconstateerd. Morfologisch zijn er duidelijke verschillen met *O. scolopax* en daardoor ook met *O. philippeï*. De planten in de Charente en Aveyron zijn over het algemeen bijna 100% langer dan de planten die Grenier beschreef (Grenier max. 30 cm - *santonica* max. 59 cm). Ook is het aantal bloemen van *O. santonica* veel groter (Grenier max. 7 - *santonica* max. 15). Tevens zijn de petalen en sepalen van *O. santonica* (Charente) minder lang dan die van *O. scolopax/philippeï*. Daarnaast zijn er nog kleine verschillen zoals de kleur van de zoom van de lip (geel-groen bij *santonica* en helder wit bij *scolopax/philippeï*). Vanwege deze opmerkelijke verschillen (lengte, aantal bloemen, bloeitijd) gaat het dus te ver om *O. philippeï* te zien als synoniem van *O. santonica*.

Conclusie

O. santonica is een goed herkenbare soort, die vooral wordt gekarakteriseerd door zijn extreem late bloeitijd en kleine, wat 'buikige' bloemen. De ontstaansgeschiedenis van de soort is onduidelijk. Wij hadden steeds de indruk met een miniatuur *O. scolopax* te maken te hebben, zij het met minder lange zijlobben en een veel bolvormiger lip. Nergens troffen wij tijdens ons bezoek aan de vindplaatsen andere bloeiende Ophrys-vertegenwoordigers aan, ook *O. apifera* en *scolopax* niet. Deze soorten waren reeds lang uitgebloeid. De planten die Delforge in Var en Alpes-Maritimes vond, behoren tot *O. scolopax*. De geconstateerde afwijkingen vallen binnen de bandbreedte van *O. scolopax*. De naam *O. santonica* blijft bewaard voor de planten in Charente e.o., Hérault en Aveyron. Inventarisatie van geschikte leefgebieden tussen de Charente, de Aveyron en andere Zuid-Franse departementen in de periode juni-augustus kan interessante nieuwe vindplaatsen opleveren, zodat er meer duidelijkheid komt in de omvang van het verspreidingsgebied van de soort.

Duidelijk is ook dat de Charente en aangrenzende departementen interessante orchideeënrijke gebieden kent met tal van bijzondere soorten. Tevens blijkt uit de vondsten van *O. santonica* en *argensonensis* dat ook buiten de bekende orchideeëengebieden bijzondere vondsten gedaan kunnen worden. Een verdere interessante onderzoeksoptie is het bestuderen van de lokale populaties van *O. fusca* s.l. in het licht van de omvangrijke recente informatie over de vele vormen (soorten??) van deze Ophryssoort. Wie begint?

Literatuur

- Bournérias, M. (1998): Les Orchidées de France, Belgique en Luxembourg. Paris
- Delforge, P. (2000): L'Ophrys de Monsieur Philippe. In: Les Naturalistes belges, vol. 81, nr. 3 (Orchid.13)
- Looken, H. van (2000): Ophrys santonica Mathé & Melki, een nieuwe soort voor de departementen Aveyron en Hérault in Zuid-Frankrijk. Eurorchis 12.
- Looken, H. van (2001): Ophrys philippei Grenier is een synoniem van Ophrys scolopax Cavanilles; Ophrys philippei (Grenier) Delforge is een ongeldige naam voor Ophrys santonica Mathé & Melki. Liparis 7
- Guérin, J.C. et al. (1995): Orchidées de Poitou-Charente et Vendée. Aulnay
- Mathé, J.M. & Melki, F. (1994a): Ophrys aestivalis, une nouvelle espèce à floraison tardive dans le centre-ouest de la France. In: L'Orchidophile 25 nr. 112.
- Mathé, J.M. & Melki, F. (1994b): Ophrys santonica: un nom valide pour Ophrys aestivalis Mathé & Melki. In: L'Orchidophile 25 nr. 113.

De in dit artikel beschreven vindplaatsen worden niet beschikbaar gesteld aan derden.

H. Dekker
Mortonhof 42
NL-7908 AP Hoozeveen
e-mail: h.dekker@rendo.dekooi.nl

Erratum Eurorchis 12 (2000)

In Eurorchis 12 staat op blz. 82 bij de legenda bij afb. nr. 4: *Epipactis leptochila*
Dit moet echter zijn: *Epipactis muelleri*....